

O LJUDIMA BEZ KROVA

Božidar Jakšić, *Ljudi bez krova (Život izbeglica i raseljenih Roma sa Kosova u Crnoj Gori)*, Republika, Beograd 2002.

"Izgubljeni smo, molimo poštenog nalazača da nas zadrži!"

(Grafit u izbegličkom naselju Vrela ribnička)

U obimnoj domaćoj stručnoj literaturi (prvenstveno sociološkoj) malo je knjiga i studija koje se bave problemom izbeglištva. Do sada se svetlo uglavnom bacalo na pravne i psihološke aspekte ovog pitanja i to posebno sa stanovišta problema koji se javljaju u porodici i među decom¹. Izbeglice kao grupa ljudi 'koju niko neće', uglavnom su stavljeni u okvire šturih pravničkih izraza – često se zaboravljalo da je reč o ljudima 'od krvi i mesa', s problemima o kojima malo ko od nas razmišlja. Posebno nailazimo na probleme ako želimo da se upoznamo sa stručnom literaturom koja se bavi Romima izbeglicama. "Ljudi bez krova", knjiga Božidara Jakšića, priznatog i poznatog sociologa, predstavlja napredak u oba pravca – značajan je doprinos kako stručnoj literaturi o problemima izbeglica tako i o problemima raseljenih Roma.

Ova dvojezična (srpska i engleska verzija) knjiga nastala je kao rezultat dva socijalna istraživanja koje je autor sproveo na inicijativu Swiss Disaster Relief, Shelter Office – Podgorica. Prvo istraživanje, koje ujedno čini i prvi deo knjige, bavi se životom izbeglica i raseljenih Roma u Vrelima ribničkim, izbegličkom

¹ Autori koji su se bavili ovim aspektima: Vladimir N. Cvetković, Vida Čok, Vladimir Grečić, Jasmina Knežević, Miroslav Milosavljević, Jelena Srna i drugi.

naselju u Podgorici. Terenski deo istraživanja obavljen je u vremenu od početka novembra 1998. do kraja marta 1999. godine, dok su pripreme počele ranije. S obzirom da je istraživanje imalo akcioni karakter bilo je, kako sam autor navodi, ograničeno praktičnim ciljevima. U tom smislu, osnovni ciljevi ovog istraživanja fokusirali su se na poboljšanje životnih uslova izbeglica i raseljenih lica, ali i poboljšanje međusobnih odnosa kako unutar izbegličke populacije tako i između domicilnog stanovništva, izbeglica i raseljenih lica. Istraživanje je trebalo da rezultira iznalaženjem mera za rešavanje životnih problema ljudi koji žive u izbegličkom naselju Vrela ribnička.

Da bi prvo došao do podataka a zatim i ostvario ove ciljeve, autor je sa saradnicama (Zorica Minić i Nada Luteršek, psiholozi iz Podgorice, i magistar Jovanka Vuković, socijalni radnik iz Bara), konstruisao tri upitnika: jedan za ispitivanje stavova izbeglica, drugi za ispitivanje stavova raseljenih Roma s Kosova, i treći za ispitivanje stavova domicilnog stanovništva. Pored anketnih ispitivanja, u kojima je jedinica ispitivanja bila porodica, autor je do podataka došao i na osnovu slobodno vođenih razgovora s predstavnicima relevantnih organizacija i institucija. Važno je naglasiti da je akcenat u ovom istraživanju stavljen na proučavanje životnih problema izbeglica, i tek se u manjoj meri bavi problemima raseljenih Roma i domicilnog stanovništva, kao i njihovim međusobnim odnosima.

Delovi istraživanja, koje je autor naslovio "Prethodni opis stanja", "Ispitivana populacija" i "Uslovi života u naselju Vrela ribnička" pružaju čitaocu informacije o samom naselju, demografskim obeležjima populacije koja je u vreme istraživanja boravila tamo (podaci o starosnoj i obrazovnoj strukturi, između ostalog), opis stambenih jedinica u ovom 'izbegličko-raseljeničkom getu', kao i informacije o uslovima života. Ovde nailazimo na zanimljive i donekle očekivane odgovore ispitanika: naime, najveći procenat ispitivanih izbeglica smatra da su kanalizacija i skućen prostor najurgentniji problemi za rešavanje; raseljeni Romi s Kosova i domicilni Romi uglavnom se slažu da je prvo potrebno obezbediti elementarne uslove smeštaja ali kao izuzetno važan problem navode (domicilni Romi) i regulisanje statusa raseljenih lica dobijanjem određenih dokumenata.

Čitajući deo naslovljen "Socijalni odnosi", zapanjio nas je podatak da pored toga što žive na istom mestu i dele istu sudbinu, 92,3% izbeglica uopšte nema kontakte s raseljenim Romima s Kosova. Izuzetno složene socijalne odnose u naselju, gde izbeglice ne komuniciraju s raseljenim Romima (autor navodi da su stereotipi i predrasude o Romima izuzetno rasprostranjeni), domicilno stanovništvo izbegava kontakte i s izbeglicama i s raseljenim Romima, a raseljeni Romi islamske veroispovesti, omeđeni jezičkom barijerom, 'čine svet za sebe', komplikuje i podatak, dobijen od nekih izbeglica, da predstavnici vlasti traže od njih da se međusobno špijuniraju. Ovu situaciju je istovremeno najbolje i najtragičnije opisao jedan od izbeglica: "Kao gladni psi koljemo se oko bačenih kostiju."

Imajući u vidu iznete podatke, kao i stav najvećeg broja ispitanika (77,8%) da ostanu u Crnoj Gori, pod uslovom da imaju trajan smeštaj i posao ili čak ne postavljajući nikakve uslove, autor prvo navodi uslove koje treba ispuniti da bi se mogao implementirati program celovitih dugoročnih i kratkoročnih mera koje bi trebalo sprovoditi na relaciji organi vlasti – Komesarijat za raseljena lica – Crveni krst – UNHCR – SDR Shelter Program – Savet izbeglica naselja.

Za razliku od prvog dela knjige, gde je problem integracije istican ali ne i detaljnije obrađivan, autor u drugom delu svoju pažnju fokusira na život i mogućnosti integracije raseljenih Roma s Kosova u Crnoj Gori. Rasprava je bazirana na još jednom socijalnom istraživanju sprovedenom u periodu februar – juni 2000. godine, na teritoriji Podgorice i Nikšića, opet za potrebe i na inicijativu Shelter programa SDR – Podgorica. S obzirom da je i ovo istraživanje akciono, imalo je prvenstveno praktične ciljeve koji su se uglavnom odnosili na mogućnost poboljšanja života raseljenih Roma, poboljšanje odnosa među romskom populacijom kao i mogućnosti boljih odnosa između domicilnog stanovništva i raseljenih Roma i njihovu integraciju u širu zajednicu. Podaci su prikupljeni na osnovu anketnog intervjua kojim su obuhvaćene tri grupe porodica (i u ovom istraživanju jedinica analize bila je porodica): porodice raseljenih Roma s Kosova smeštenih u Podgorici i Nikšiću, domicilne romske porodice i domicilne porodice većinskog stanovništva. Pored ovoga, vođeni su i slobodni

intervjui s predstavnicima odgovarajućih organizacija i institucija.

Posle kratkog uvodnog pregleda opšteg stanja, autor se osvrće na istoriju Roma u Crnoj Gori i navodi opšte karakteristike ispitivanih porodica, posebno naglašavajući obrazovni nivo, zaposlenost i socijalno-zdravstveni status. Deo pod nazivom "Uslovi života i mogućnosti njihovog poboljšanja" govori kako o objektivnim uslovima tako i o subjektivnom doživljaju ovih uslova, i to je jedna od posebnih vrednosti ovog istraživanja. Jedan od najinteresantnijih delova ovog istraživanja je onaj koji opisuje socijalne odnose koji nastaju unutar grupe raseljenih Roma, među raseljenim i domicilnim Romima, i među raseljenim Romima i neromskim građanima Crne Gore. Autor je posebnu pažnju posvetio proučavanju socijalne distance, intergrupne dinamike i međusobnim procenama osobina.

Na osnovu sprovedenog istraživanja, autor u poslednjim delovima knjige ("Opšti zaključci i preporuke" i "Mogući pravci akcije Shelter programa SDR") predlaže određeni broj kratkoročnih i srednjoročnih mera, čije ispunjavanje bi trebalo da dovede do poboljšanja životnih uslova raseljenih Roma s Kosova u Crnoj Gori. Kratkoročne mere bi podrazumevale pružanje humanitarne pomoći koja bi poboljšala smeštajne i sanitarne životne uslove, dok bi srednjoročne mere trebalo da obuhvate izgradnju, adaptaciju i rekonstrukciju objekata u kojima su smeštene ove porodice. Posebna vrednost ovog dela knjige je što govori i o stvarima koje mogu krenuti 'nizbrdo', tj. što predočava i rizike kojih sve zainteresovane strane moraju biti svesne.

Iako delimično sakriveni jezikom nauke i brojkama, siromaštvo, beda i nemoć vire iza svakog podatka navedenog u ovoj knjizi. U tome je i jedna od njenih najznačajnijih vrednosti – autor je uspeo da spoji šturost jezika nauke i svu tragediju istine o životu izbeglica i raseljenih Roma. Uspostavio je dobar odnos između kvantitativnih i kvalitativnih podataka, tj. između činjenica izraženih brojčano i istih tih ili malo drugačijih činjenica izraženih kroz direktne navode ispitanika, koji kao da potvrđuju da se tragedija zaista i ne može meriti brojkama. Međutim, jedan od propusta ove knjige jeste nedostatak fotografija s terena, kao i ostalih dokumenata (skica izbegličkog naselja

Vrela ribnička, na primer) koji bi ilustrovali kako brojke tako i iskaze ispitanika.

Imajući u vidu prvobitnu svrhu pisanja ove knjige koja, kako sâm autor kaže, nije akademska već praktična, možemo reći da je autor u potpunosti ispunio svoj cilj. "Ljudi bez krova" je svakako knjiga koju mogu i treba da koriste svi oni pojedinci i domaće i međunarodne organizacije koje se bave problemima izbeglica, kao i svi oni koji se bave problemima Roma. Međutim, iako autoru to nije bio cilj, knjigu mogu koristiti i studenti društvenih nauka, a posebno studenti sociologije, pošto predstavlja svojevrstan metodološki dragulj – nasuprot tendenciji jednog dela istraživača da, vođeni 'popularnim' ispitivanjima javnog mnjenja, donose zaključke na osnovu nereprezentativnih uzoraka ili prave slične metodološke ali i logičke greške, autor je interpretaciji podataka pristupio s velikim istraživačkim oprezom. Upoređivanje zatečenog stanja u Vrelima ribničkim sa stanjem i problemima izbeglica u drugim delovima bivše Jugoslavije je još jedna vrednost ove knjige. Konačno, dvojezičnost knjige omogućava da problem koji obrađuje izađe iz lokalnih i nacionalnih okvira i bude predstavljen međunarodnoj javnosti, koja ipak u odnosu na domaće institucije ima malo više materijalnih mogućnosti da pomogne ljudima čije sudbine Božidar Jakšić u ovoj knjizi opisuje, a koji i pored svih nedaća poručuju "I kada je loše, moraš da kažeš da si dobro!" (Raseljeni Rom, upitnik 203).